

IZVJEŠTAJ O ISKOPAVANJIMA I
EKSHUMACIJAMA U KOZLUKU 1999. GODINE: SA
PRILOGOM O POSJETAMA KONJEVIĆ /?POLJU/ I
POTOČARIMA

00916738

IZVJEŠTAJ PODNIO MEĐUNARODNOM SUDU

RICHARD WRIGHT

Profesor antropologije u penziji
Univerzitet u Sidneju

2. februar 2000. godine

SADRŽAJ

	Strana
Rezime nalaza	3
Uvod	4
Ljudi koji su radili na lokalitetu	4
Opis lokaliteta	5
Postupak ekshumacija	6
Mape tijela	10
Kartoni tijela koji su vođeni	10
Mjesta na kojima su vršena pogubljenja, pokopavanja i sa kojih su odnošena tijela	11
Tijela	13
Čahure	15
Ligature i povezi za oči	15
Dokumenta za identifikaciju	15
Pogubljenja usred ljeta	16
Veze sa lokalitetom Čančarski put	16
Otkriće masovne grobnice kod Konjević Polja	17
Ispitivanje mogućih grobnica kod Potočara	18
<i>Slike 1 – 6</i>	
<i>Fotografije 1 – 14</i>	

REZIME NALAZA

Na osnovu zapažanja iz Kozluka, došao sam do sljedećih sumarnih zaključaka:

pogubljenja su izvršena u ljeto;

mnogi od pogubljenih ljudi imali su ligature kojima su im ruke bile svezane na leđima i/ili poveze za oči;

pogubljeni ljudi su bili odjeveni u civilna odjela;

neka tijela su ostavljena tamo gdje su strijeljana, druga su se otkotrljala niz padine;

preko tijela je nabacana zemlja;

u nekom kasnijem trenutku korišćene su /građevinske/ mašine da se neka od tih tijela uklone i potom prenesu na lokalitet Čančarski put;

tokom operacije odvoženja kamionima, neki dijelovi tijela su se rasuli po površini;

preostala tijela su ponovo prekrivena zemljom;

pogubljena je preko 451 osoba, vjerovatno čak 660.

UVOD

Ovo je izvještaj o iskopavanju i ekshumacijama u Kozluku u istočnoj Bosni 1999. godine.

Radovi 1999. godine preduzeti su iz sljedećeg razloga. Prethodne, 1998. godine, izvršili smo ekshumacije tijela iz grobnice Čančarski put 3 (CR3), o čemu sam podnio izvještaj Međunarodnom sudu datiran 12. maja 1999. U tom izvještaju sam zaključio (u tekstu dalje "Izvještaj o radovima 1998.") da je CR3 sekundarna grobnica. Drugim riječima, CR3 je grobnica u koju su odložena tijela iskopana na nekom drugom mjestu. Pronalazak zelenog stakla i naljepnica za flaše u grobnici CR3 navelo me je na zaključak da se prvobitna (primarna) grobnica nalazila na mjestu gdje su odlagani otpaci fabrike za flaširanje bezalkoholnih pića iz Kozluka. Takođe sam zaključio na osnovu otkrića istog stakla u grobnici CR1 prilikom preliminarnog ispitivanja da su tamošnja tijela potekla iz iste primarne grobnice kao i tijela iz CR3.

U toku iskopavanja vršenih u CR3 1998. godine posjetio sam područje oko Kozluka, koje sam smatrao mogućim mjestom primarne grobnice, zajedno sa timom istražitelja Međunarodnog suda. Sjeveroistočno od grada Kozluka, na njegovoj periferiji duž rijeke Drine, pronašli smo isprevrtnu zemlju u kojoj je bilo zelenog stakla za flaše. Našli smo i dijelove tijela dvije osobe koji su ležali na površini. Na površini su ležale i čahure. Naš tim je pokupio te dijelove tijela i čahure, ali tokom 1998. godine više nisu nastavljeni radovi kod Kozluka.

Radovi 1999. godine, kao što je opisano u ovom izvještaju, imali su za cilj provjeru moje pretpostavke da se kod Kozluka nalazila velika primarna grobnica. U tom cilju sam se vratio u Kozluk gdje sam između 24. juna i 6. augusta 1999. vršio iskopavanja na tom lokalitetu uz pomoć stručnog tima arheologa i antropologa.

LJUDI KOJI SU RADILI NA LOKALITETU

Kao viši stručnjak za sudsku medicinu - arheolog, unajmljen sam radi nadgledanja radova u Kozluku. Na ekshumaciji su radili ljudi raznih struka. U tim radovima nije učestvovao nijedan građanin bivše Jugoslavije.

Istražitelji Međunarodnog suda

Pripadnici policijskih snaga Holandije i Sjedinjenih Država – radili su kao pomoćni službenici za vršenje uviđaja

Arheolozi i antropolozi koji su radili po ugovoru, i to:

Steven Baker
Caroline Barker
Aldo Bolanos
Derek Congram
Saskia de Jager
Mercedes Doretti
Fernando Galdam
Ian Hanson (arheolog i geometar)
Tim Loveless (fotograf)
Gaille Mackinnon
Jon Sterenberg
Juan Carlos Tello
Sylvana Turner
Roland Wessling
Sonia Wright

Podaci o kvalifikacijama i radnom iskustvu cjelokupnog osoblja dostavljeni su Međunarodnom sudu.

OPIS LOKALITETA

Područje istrage obilježeno je na Slici 1a. Trigonometrijska tačka lokaliteta je 508.303. Do lokaliteta se stiže putem koji prolazi pored fabrike za flaširanje bezalkolnih pića "Vitinka" u Kozluku. Kod deponije otpadaka i mjesta gdje je kopan šljunak uz rijeku Drinu put se pretvara u kolski put. Mi smo radili na toj deponiji.

Plan lokaliteta je prikazan na Slici 2. Fotografija 1 predstavlja snimak lokaliteta. Teren na ovom području zapadno od obale rijeke Drine je uzdignut. Tlo je muljevito i možda je u prošlosti iskopano iz rijeke.

Na osnovu početnog ispitivanja zemljišta na lokalitetu zaključio sam da je prije mog ispitivanja na tom mjestu bilo mnogo kopanja i uklanjanja tijela. Kako sam opisao u ovom izvještaju, neki dijelovi su ostali netaknuti dok su drugi dijelovi praktično uništeni /građevinskim/ mašinama, iza kojih je ostalo nekoliko otkinutih dijelova tijela.

U toku istraživanja smo pronašli ukupno tri mjesta gdje su odlagani ljudski posmrtni ostaci, pri čemu su dva predstavljala mjesto pogubljenja, odnosno pokopavanja (vidi Sliku 2):

KK1: mjesto u sjevernom dijelu sumnjivog područja na kojem su istovareni zemlja i tri relativno cjelovita tijela nakon uklanjanja iz primarne grobnice; ovo područje nije bilo značajno za sudsko-medicinsku istragu;

KK2: mjesto u istočnom dijelu sumnjivog područja, sa kojeg je iz grobnice /građevinskim/ mašinama uklonjen neutvrđen broj tijela; te mašine su ostavile rebraste tragove na zemlji i oko 49 dijelova tijela; zapadno odatle, međutim, neposredno uz opljačkanu grobnicu, nađeno je 18 tijela koja nisu pomjerana sa prostora za koji zaključujem da je mjesto na kojem su bili i pogubljeni.

KK3: mjesto u jugozapadnom dijelu sumnjivog područja sa kojeg je /građevinskim/ mašinama uklonjen neutvrđen broj tijela i gdje su ostali tragovi od oko 156 dijelova tijela i površine na kojima su ljudi pogubljeni; međutim, 270 tijela je ostalo nedirnuto.

Na osnovu intenzivnih iskopavanja koja smo izvršili na širem prostoru oko KK1, KK2 i KK3 došao sam do zaključka da smo na kraju našeg rada na terenu otkrili i ispitali sve grobnice u sumnjivom području kod Kozluka i izvadili sva tijela i dijelove tijela.

POSTUPAK EKSHUMACIJA

Dokument koji slijedi, čiji sam ja autor, opisuje opšti postupak primijenjen tokom iskopavanja kod Kozluka. Taj dokument je podijeljen svim članovima ekipe koji su učestvovali u ekshumacijama.

Opšti postupak prilikom eksumacija kod Kozluka za potrebe Međunarodnog suda

1. Ispitivanje jednog ili više mjesta za koje se sumnja da je/su masovna grobnica vršiće se pod rukovodstvom višeg stručnjaka za sudsku medicinu - arheologa.
2. Prije nego što počnu ekshumacije, arheolog koji vrši snimanje terena utvrdiće glavnu referentnu tačku i odabratu sekundarnu ciljnu referentnu tačku poznatog položaja. Trodimenzionalne koordinate za postupak ekshumacije biće zabilježene

tako da glavna referentna tačka predstavlja početnu tačku, čime će se dobiti koordinate koje funkcionišu "globalno" u odnosu na lokalitet. Koordinate će se bilježiti:

- ortogonalno (X, Y, kota)
- ili
- polarno (raštojanje, smjer kompasa, kota)

u zavisnosti od toga koji je sistem primjereniji konkretnom zadatku.

3. Arheološka ekipa će koristiti uređaj za globalno određivanje položaja u svrhu pronalazjenja lokaliteta. Ekipa će izvršiti snimanje terena područja s kojeg su uklonjene mine i mjesta za koje se sumnja da je masovna grobnica. Lokalitet će biti fotografisan i zabilježen na video-traku.

4. Rukovodilac ekshumacije će usmjeravati bagere za kopanje u samoj grobnici.

5. Službenici za vršenje uviđaja dodjeljiće broj svakom predmetu koji predstavlja dokazni materijal. Službenik za vršenje uviđaja će voditi dnevnik lokaliteta za svaku grobnicu u koji će se unositi podaci o tipu dokaza i mjestu, kao i opis nadenog predmeta. Predmeti koji predstavljaju dokazni materijal čine:

posmrtni ostaci (obilježeni rednim brojevima kojima se dodaje slovo B za tijelo, odnosno BP za dio tijela).

predmeti (obilježeni rednim brojevima kojima se dodaje slovo A) kao što su dokumenta, meći, omotači zrna, i svi drugi koji mogu doprinijeti:

- utvrđivanju uzroka i načina smrti;
- utvrđivanju identiteta umrlih;
- utvrđivanju počinitelaca;
- rasvjetljavanju pitanja relevantnih za istragu.

U dnevnik će se unositi sljedeći podaci:

- lokalitet
- broj predmeta (praćen oznakom B, BP ili A)
- opis
- film i snimak ukoliko je izvršeno fotografisanje
- mjesto gdje je predmet pohranjen

ime službenika za vršenje uviđaja koji je primio predmet i unio ga u dnevnik

datum

sve relevantne napomene

6. Ukoliko su predmeti (npr. meci, ligature, dokumenti) ostavljeni uz tijelo, neće im biti dodijeljen broj u dnevniku, ali će u dnevniku biti napomenuto da postoje.

7. U onim slučajevima gdje istražitelj smatra preporučljivim da neki predmet pohrani odvojeno od tijela (npr. dokumenta), službenik za vršenje uviđaja će unijeti uz broj u dnevniku i poziv na broj predmeta i dodati broju predmeta u dnevniku poziv na broj tijela.

8. Službenik za vršenje uviđaja će odrediti jedno lice koje će biti na raspolaganju uz ivicu grobnice. Ta osoba će biti spremna da dodjeljuje dnevničke brojeve, obezbjeđuje obilježene vreće i druge materijale na zahtjev rukovodioca ekshumacije.

9. Na zahtjev rukovodioca ekshumacije, arheolog geometar će unijeti mjesto predmeta koji predstavljaju dokazni materijal, koristeći broj dokaznog predmeta koji mu dodijeli službenik za vršenje uviđaja. Arheolog geometar će takođe napraviti mapu grobnice i njene okoline.

10. Sa tijelima i dijelovima tijela će se postupati na sljedeći način:

a. U slučaju kada je tijelo relativno cijelo, kopač će prije uklanjanja tijela popuniti kontrolni karton mjesta, položaja tijela i njegovih osobina.

b. U slučaju tijela ili dijelova tijela, arheolog geometar će unijeti glavna anatomska obilježja.

11. Na zahtjev rukovodioca ekshumacije ili službenika za vršenje uviđaja, fotograf ekipe će fotografisati predmete koji predstavljaju dokazni materijal onako kako su zatečeni na licu mjesta. Na fotografiji će biti prikazan i omjer da bi se vidjele dimenzije pronađenog predmeta koji će se odatle odnijeti. Fotograf ekipe će voditi dnevnik u koji će unositi broj filma i kadra, broj dokaznog predmeta i kratak opis fotografisanog predmeta. Koristiće se film sa negativima. Nakon što se rolna filma istroši, fotograf ekipe će obavijestiti službenika za vršenje uviđaja o broju rolne i predaće film i odnosni dnevnik službeniku za vršenje uviđaja.

12. Biće izvršen geometarski premjer svake čahure, koja će zatim biti fotografisana, dok se na taj način ne ubilježi ukupno deset čahura. Nakon toga, svaka čahura će biti premjerena, ali ne i fotografisana (osim izuzetno).

13. Kada se dijelovi postupka ekshumacije snimaju na video traku, video-tehničar će na video traku nasnimiti zvučni zapis sa opisom onoga što se bilježi na video

traci. Tehničar će se takođe postarati da se naziv lokaliteta, datum i vrijeme unesu u snimak. Kada je video traka ispunjena, na nju će se zabilježiti vrijeme i datum snimka, naziv lokaliteta i redni broj, kao i inicijali tehničara. Onda će uz potpis biti predata službeniku za vršenje uviđaja.

14. Po zavođenju, svaki predmet koji spada u dokazni materijal biće izvađen /iz grobnice/ pod rukovodstvom nadzornika ekshumacija. On će biti uručen službenik za vršenje uviđaja koji će se postarati da paket bude pravilno obilježen dnevničkim brojem i datumom uklanjanja /iz grobnice/.

15. Pojedinačne kosti sa područja koja su bila prekopavana biće sakupljene u *zajedničku* vreću. Ta vreća će biti obilježena brojem BP.

16. Pojedinačni komadi odjeće biće sakupljeni u *zajedničku* vreću. Ta vreća biće obilježena kao predmet koji predstavlja dokazni materijal (npr. biće joj dodijeljen broj sa oznakom A). U slučajevima gdje se radi o predmetima koji mogu biti značajni kao dokazni materijal, neki pojedinačni komad odjeće može biti zaveden u dnevnik kao pojedinačni predmet.

17. U dijelovima lokaliteta koji su bili prekopavani, pojedinačne kosti koje mogu doprinjeti identifikaciji (npr. donja vilica ili stopalo u cipeli) biće zavedene u dnevnik i obilježene oznakom BP.

18. Tamo gdje je pronađen mali broj povezanih kostiju (npr. tri rebra ili pršljena, tibia/fibula) za koje nije vjerovatno da mogu doprinjeti utvrđivanju identiteta ili uzroka ili načina smrti, one neće biti ni fotografisane ni unijete u mapu. Biće zajedno odložene u jednu vreću unutar odgovarajuće zajedničke vreće.

19. Nakon što su sakupljeni svi dokazi na površini, prije početka ili za vrijeme iskopavanja, biće upotrijebljen detektor metala za pronalaženje predmeta koji nisu lako uočljivi ili su ovlaš zatrpani (npr. omotači zrna). Prije odlaganja, odjeća će takođe biti pretražena detektorom metala kako bi se eventualno otkrilo oružje.

20. Službenik za vršenje uviđaja snosiće odgovornost za čuvanje tijela i predmeta.

21. Nakon što dokazni materijal bude prikupljen, zaveden u dnevnik i zapakovan, službenik za vršenje uviđaja i istražitelj izvršiće njegov popis. Ovaj prenos dokaznog materijala obe strane će dokumentovati stavljanjem potpisa na odgovarajućem mjestu u zapisniku dokaznog materijala.

22. Pored navedenih, vodiće se i dnevnicima službenika koji su na dužnosti, dnevnik svih značajnijih događaja i dnevnik svih posjetilaca koji nisu službenici Međunarodnog suda ili pripadnici SFOR-a.

RWSW 2. juli 1999.

00916747

MAPE TIJELA

Po pravilu, tijela, dijelove tijela i predmete smo vadili čim bi ih otkopali. Bilo je potrebno brzo uklanjanje zbog ubrzanog raspadanja koje izaziva kiseonik iz atmosfere. Drugi problem je bio u tome što jedno tijelo ometa iskopavanje i uklanjanje sljedećeg tijela.

Prema tome, moraćemo se poslužiti podacima geometarskog snimanja ukoliko želimo da steknemo sliku o tome kako je sadržaj jedne potpune grobnice bio raspoređen u tri dimenzije, tj. po dužini, širini i dubini (npr. slike 5 i 5b).

Dijelovi tijela su snimani u tri dimenzije prije uklanjanja. U slučaju da su tijela bila cijela ili gotovo cijela, bilježen je položaj glave, ramena, lakata, ručnih zglobova, karlice, koljena i nožnih zglobova – što je ukupno činilo 12 tačaka. Takođe smo bilježili odgovarajući položaj dijelova tijela, uključujući i zamišljenu središnju tačku. Mjesto pojedinačnih kostiju nije bilježeno i ove su kolektivno odlagane u zajedničku vreću prema položaju unutar grobnice u kojem su pronađene.

Predmeti (npr. čahure i lična dokumenta) su takođe snimljeni u tri dimenzije.

Snimljeni podaci su korišćeni za pripremanje sljedećih zapisa i mapa:

    mape lokaliteta (slike 2 do 4)

    mape tijela u grobnicama prikazane šematski – u ravni i iz profila (slika 5)

KARTONI TIJELA KOJI SU VOĐENI

Prilikom otkrivanja svakog tijela, tim je na kartone tijela bilježio detaljna zapažanja stečena neinvazivnim putem. Kartoni su popunjavani prije uklanjanja manje-više cijelih tijela. Na slici 6 je prikazan jedan karton tijela. Jedan komplet popunjenih kartona tijela nalazi se u Međunarodnom sudu. Kartoni su slati u mrtvačnicu zajedno sa tijelima.

Na kartonima tijela, koji su služili kao podsjetnik ljudima koji su radili na iskopavanju, vidi se sljedeće:

oznaka da je napravljen "snimak" rasporeda 12 anatomskih tačaka

opis položaja tijela u odnosu na položaj udova

stepen raspadnutosti tijela

oštećenja tijela, kao što su rupe, posjekotine, nagnječenja i opekotine

prisustvo predmeta kao što su satovi, proteze, ligature i povezi za oči

prisustvo i vrsta spoljašnje odjeće

konzervacione mjere prije uklanjanja, kao što je navlačenje plastične vreće preko glave

skicirana figura tijela na kojoj je prikazan položaj udova tijela

Mora se imati u vidu da su tijela uklanjana iz blatnjave grobnice, pa je stoga bilo teško jasno uočiti sve pojedinosti vezane za tijela – na primjer postojanje ligatura. Prema tome, neke od primjedbi zapisane na kartonima tijela su uslovne. U mrtvačnici su tijela i odjeća čišćeni pa su zapisi iz mrtvačnice pouzdaniji.

MJESTA NA KOJIMA SU VRŠENA POGUBLJENJA, POKOPAVANJA I SA KOJIH SU ODOŠENA TIJELA

Područje KK1 (vidi Sliku 2) je mjesto na kojem smo pronašli izručenu zemlju u kojoj su se nalazila tri relativno cijela tijela. U početku smo mislili da možda postoji grobnica u tom dijelu. Međutim, ekstenzivno ogoljavanje i kopanje u brazdama pokazalo je da se tamo nalazilo samo ono što je prvobitno pronađeno. Izgleda da su tijela ostavljena nakon vađenja iz grobnice u području KK2.

Za razliku od KK1, u područjima KK2 i KK3 pronašli smo mnoštvo dokaznog materijala. Ta područja su grobnice jer su to mjesta gdje su polagana tijela mrtvih. Međutim, to nisu grobnice u smislu jama iskopanih u zemlji u koje su tijela polagana. To su u stvari mjesta gdje su pogubljene osobe ostavljene na mjestu pogubljenja, na ravnoj površini u slučaju KK2, odnosno na strmoj padini u najvećem dijelu KK3. I tijela pogubljenih osoba ostavljena in situ i ona na padini su poslije pogubljenja prekrivena zemljom.

00916749

Područje KK2

Na lokalitetu KK2 smo pronašli ispražnjenu grobnicu, u pravcu istoka, i susjedno područje na kojem su vršena pogubljenja, u pravcu zapada. Za KK2 smo zabilježili sljedeće:

neka tijela su ostala da leže tamo gdje su pogubljena na površini koja je naknadno pokrivena zemljom (slika 3, fotografije 4); zaključili smo da su ta tijela tu bila pogubljena, a ne naknadno donesena iz sljedećih razloga:

položaj udova je bio uredan

pregledom ilovače na površini na kojoj su tijela ležala pronađeni su meci kako na površini, tako i zariveni u tlo na dubini do 10cm (slika 4)

grobница na istoku je iskopana kroz sloj crvene ispečene zemlje

grobница je bila pokrivena slojem donesene žute ilovače u kojoj su se nalazili komadići izlomljenih crvenih pločica i cigle

u nekom trenutku nakon pogubljenja grobница je bila ispražnjena; o pražnjenju grobnice svjedoče razni tragovi, kao što su:

dijelovi tijela koji su ostali u nabacanoj zemlji

tragovi zuba od bagera na dnu jame (fotografija 5)

u ispražnjenju grobnici i oko nje bilo je na hiljade komadića polomljenog stakla od flaša; mnogi od grlića flaša koji su ostali cijeli još uvijek su na vrhu imali metalne zatvarače – isto to je zapaženo i u sekundarnoj grobnici CR3 na lokalitetu Čančarski put.

Područje KK3

Kod KK3 su pronađena tijela koja su ležala na dubini od nekoliko /?stopa/ niz padinu (fotografije 2, 3 i 9; Slika 5b). U nekom trenutku prije pogubljenja otpad od hiljada polomljenih zelenih flaša bačen je niz tu padinu. U toj srči pronašli smo i pregršt naljepnica "Vitinke", fabrike za flaširanje bezalkoholnih pića u Kozluku.

00916750

Tamo gdje su tijela ležala razasuta na obodima grobnice, na ilovači, a ne na srči od flaša, zaključak je da su pogubljenja izvršena na tom istom mjestu. To zaključujem iz istih razloga kao i kod KK2 – to jest, udovi su bili u urednom položaju, a meci su zariveni u tlo ispod tijela (fotografija 13).

Kod jedne osobe u KK3 bilo je dodatnih dokaza da je smrt nastupila na tom mjestu. Kako se vidi na fotografijama 7 i 8, pogubljena osoba 924B je u trenutku smrti još uvijek u desnoj šaci stiskala pregršt ukorijenjenog bokorastog rastinja.

Prilikom iskopavanja tijela zabilježili smo i prisustvo na stotine čahura. Podudarnost mjesta tijela i čahura ilustrovana je na slici 5.

Sasvim je vjerovatno da je glavina osoba na padini strijeljana na tom mjestu, a ne bačena niz padinu. I u ovom slučaju su udovi bili u urednom položaju. Međutim, zbog toga što su podlogu činila druga tijela i staklo, nisam mogao da tražim dodatne dokaze u vidu zrna zarivenih ispod glavne mase. Takvo ispitivanje je bilo moguće izvršiti samo na obodima /grobnice/.

Na gornjem sloju te mase tijela bilo je tragova premještanja. Potvrda toga su mnoštvo pronađenih dijelova tijela, što me navodi na zaključak da su neka tijela bila odnesena. Međutim, tragovi premještanja nisu tako nedvosmisleni kao kod KK2, pošto nismo pronašli tragove mašina na dnu praznih jama.

Na kraju operacije premještanja tijela, ona koja su preostala sačuvana su pokrivanjem muljevitom zemljom. Ta zemlja je očigledno poticala iz postojećih velikih jama na istoku i jugoistoku – između puta i rijeke Drine (Slika 2).

Na slici 5b je dat šematski prikaz tijela na padini. Zvezdicom je označeno mjesto za koje se sumnja da je sa njega uklonjen najveći dio tijela. Kada smo prvi put posjetili lokalitet, to mjesto je bilo ravnomjerno pokriveno slojem zemlje. Padina ispod tijela je prirodna strmina. Međutim, ulegnuće sa strane i ispred tijela nastalo je našim iskopavanjem.

Od operacije premještanja tijela iz KK2 i KK3, pkoja je uslijedila nakon pražnjenja grobova, na površini su ostali neki dijelovi tijela i odjeće. Na padini sjeverno od KK3 bilo je najviše rasutih dijelova tijela i odjeće (Slika

2). Iz toga zaključujem da su tijela bila tovarena na kamione koji su čekali u podnožju padine.

TIJELA

Tijela u grobnicama bila su odjevena u civilnu odjeću i sva su bila bez kovčega. Nije bilo znakova da je bilo koje tijelo bilo pokopano uz dužno poštovanje koje se iskazuje mrtvima. Na fotografiji 3 prikazana su ta tijela.

Na tijelima su sačuvane znatne količine mekog tkiva, naročito kod onih tijela koja su ležala na većoj dubini, ispod više slojeva drugih tijela. Međutim, kod izdvojenih tijela je praktično došlo do skeletalizacije.

Za svako novootkriveno tijelo, tim je otvarao karton tijela u koji su bilježena detaljna zapažanja stečena neinvazivnim putem. Svako tijelo je fotografisano. Arheolog-geometar je bilježio koordinate ključnih tačaka za svako tijelo (npr. glava, ručni zglobovi, nožni zglobovi) da bi se mogle načiniti mape svake grobnice.

Mada mi sami nismo vršili nikakva patološka ispitivanja, kod nekih tijela sam zapazio zrna zarivena u tkivo, kost i odjeću.

Mnoga tijela su bila obuvena u žuto-smeđe čizme iste marke napravljene od sintetičkih materijala. .

Poslije ekshumacije, svako tijelo je odloženo u vreću za odlaganje posmrtnih ostataka. Vreća je stavljena u kamion-hladnjaču kako bi se spriječilo dalje propadanje tkiva. Tijela su povremeno prebacivana u mrtvačnicu Međunarodnog suda u Visokom gdje je ekipa pod rukovodstvom dr. John-a Clark-a vršila patološke i antropološke analize.

Maksimalni broj tijela koji se može pripisati streljanju u Kozluku se ne može sasvim pouzdano odrediti, ali se na osnovu radova u Kozluku 1999. i kod Čančara 1998. mogu izvući sljedeći zaključci:

naša ekipa je u Kozluku ekshumirala ukupno 291 cijelo tijelo

pronašli smo oko 200 dijelova tijela koji su ostali poslije odnošenja tijela iz Kozluka (analiza u mrtvačnici će na osnovu tih dijelova tijela utvrditi minimalni broj jedinki kojima su ti dijelovi tijela pripadali)

na osnovu radova koje smo obavili 1998. utvrđeno je da je iz Kozluka izvađeno 160 jedinki koje su prebačene u sekundarnu grobnicu CR3 kod na lokalitetu /?Čančarski/ put (vidi izvještaj o radovima 1998. godine)

iz Kozluka je iznesen neutvrđen broj jedinki koje su potom prenesene u sekundarnu grobnicu CR1

Ova zapažanja ukazuju na to da je riječ o najmanje 451 osobi, a prema gruboj procjeni, najviše 660.

ČAHURE OD ZRNA

Uz tijela su pronađene mnoge čahure i meci. Njihov položaj je zabilježen i predati su istražiteljima Međunarodnog suda. Distribucija metaka na lokaciji KK2 prikazana je na Slici 4, a čahura od zrna na Slici 5.

LIGATURE I POVEZI ZA OČI

Mnoga tijela su imala ligature od plastičnog kanapa ili tkanine, kojima su im ruke bile vezane iza leđa (fotografije 10 i 12). Iz analize kartona tijela može se zaključiti da je od 288 cijelih tijela 124 (43%) imalo ligature. Tačan broj ligatura je bilo teško utvrditi na licu mjesta s obzirom na to da su neka tijela bila blatnjava prilikom uklanjanja tako da 124 predstavlja minimalni broj.

Neka tijela su imala poveze za oči od tkanine (fotografija 11). Analizom podataka unesenih u kartone tijela može se zaključiti da je od 288 cijelih tijela 46 (16%) imalo poveze za oči.

U gornje cifre je uračunato i 17 tijela koja su imala i ligature i poveze za oči (fotografija 10).

DOKUMENTA ZA IDENTIFIKACIJU

U toku ekshumacije je pronađeno nekoliko dokumenata (fotografija 14). Kada je procijenjeno da rukovanje dokumentima ne bi dovelo do njihovog oštećenja, ona su iz predostrožnosti fotografisana zbog mogućnosti naknadnog propadanja štampanog, odnosno rukom pisanog teksta. Međutim, nismo pretresali tijela radi nalaženja dokumenata, prepuštajući taj posao ekipi u mrtvačnici.

POGUBLJENJA SREDINOM LJETA

Usljed lokalnog smanjenja nivoa kiseonika pod tijelima u raspadanju, na prvobitnim mjestima gdje su tijela ostala da leže, sačuvali su se osjetljivi dijelovi cvijetnih biljaka. Prepoznali smo pet različitih biljaka koje smo uporedili sa biljkama koje su rasle oko lokaliteta dok smo tamo radili sredinom jula. Stepenn razvoja svih sačuvanih biljaka ukazuje na to da vrijeme pogubljenja odgovara sredini jula. Ovi dokazi su prikazani na Fotografiji 6.

VEZE SA LOKALITETOM ČANČARSKI PUT

Moj je zaključak da je potvrđena hipoteza o tome da je Kozluk bio primarna grobnica za CR3. To isto se implicitno odnosi i na sondiranu grobnicu CR1. Neke od izrazitih podudarnosti između Kozluka i CR3 su navedene u nastavku:

na stotine krhotina flaša od zelenog stakla, pri čemu su mnoge flaše još uvijek imale zatvarače

naljepnice fabrike za flaširanje bezalkoholnih pića "Vitinka" iz Kozluka

mulj i šljunak uz mestimično prisustvo donesene ilovače u kojoj se nalazila crvena keramika i pečena zemlja

veliki broj tijela sa ligaturama i povezima za oči

veliki broj čahura

* * * * *

00916754

OTKRIĆE MASOVNE GROBNICE KOD KONJEVIĆ POLJA

Grupa istražitelja Međunarodnog suda odvela me je 10. augusta do jednog područja za koje se sumnjalo da predstavlja masovnu grobnicu, zapadno od glavnog puta kod Konjević Polja, a u njegovoj neposrednoj blizini (vidi Sliku 1b). Trigonometrijska tačka 485 000.

Za sondiranje tog područja koristio sam rovokopač. Tokom sondiranja sam pronašao plavo-zelenu nagnjilu zemlju. Odmah ispod površine, u tom nagnjilom zemljištu, nađeni su lobanja, rebra i odjeća. Daljim sondiranjem 3 m dalje otkriveni su mišićna i lakatna kost.

Na osnovu iskustva sa sondiranjem drugih masovnih grobnica, zaključio sam da ti tragovi odgovaraju postojanju masovne grobnice na tom mjestu u Konjević Polju.

PREGLED MOGUĆIH GROBNICA KOD POTOČARA

Istražitelji Međunarodnog suda povelili su me 11. augusta 1999. do parčeta zemlje istočno od autobuske stanice u Potočarima, sjeverno od Srebrenice (vidi Sliku 1c). Trigonometrijska tačka 642 904.

Za ispitivanje tog područja koristio sam rovokopač.

U toku rada zaključio sam da je u tom predjelu bila iskopana rupa koja je zatim ponovo zatrpana, na šta je ukazivala nejednaka vrsta zemljišta koja se mogla vidjeti na zidovima jame koju smo iskopali. Priroda kamenog lomljenika u zemljištu otežavala je procjenu veličine te jame, ali je mogla biti reda veličine kvadrata od 8 metara /?8 kvadratnih metara/ i 2 metra dubine.

Nimalo ne sumnjam da je tu bila iskopana neka rupa. Međutim, ni u rupi ni oko nje nismo našli ljudske ostatke. Prema tome, ako je tu nekada bila grobnica morala je biti veoma temeljito očišćena.

Doduše, mjestimično sam naišao na nagnjilu plavo-zelenu ilovaču pri vrhu ispunjene rupe. To je ilovača sa gvožđem u redukovanom stanju, što je svojstvo ilovače koja je došla u dodir sa raspadajućim tijelima. Nikada nisam naišao na takvu ilovaču u drugim okolnostima.

Prema tome, otkriće te ilovače, mada ne predstavlja siguran dokaz, može ukazivati na to da je rupa nekada bila grobnica koja je temeljito ispražnjena i zatim zatrpana – pri čemu je nekoliko grumena prvobitnog zemljišta zaostalo u rupi dok je bila ponovo zatrpana.

Slika 1a. Mjesto pogubljenja i masovna grobnica kod Kozluka. Mapa u omjeru 1:50.000, sa mape Banje Koviljače 2884 II i mape Zvornika 2883 I.

Slika 1b. Masovna grobnica kod Konjević Polja. Mapa u omjeru 1:50.000, mapa Vlasenice 2883 II.

Slika 1c. Lokalitet istraživanja pored autobuske stanice Potočari. Mapa u omjeru 1:50.000, Srebrenica 2983 II.

Slika 1 a-c. Područja istraživanja opisana u ovom izvještaju. 1 kvadrat na mapi iznosi 1 km na svim mapama.

Slika 2. Mapa lokaliteta u Kozluku.

ovdje su pronađeni dijelovi tijela
rasuti na površini padine

00916757

Sjeverne deklinacije (m)

Istočne deklinacije (m)

Slika 3. Područje Kozluka KK2. Tijela na površini mjesta pogubljenja, uz prikaz susjedne ispražnjene grobnice. Radi orijentacije, vidi slike 2 i 4.

rijeka Drina

put

ispražnjena grobnica

00916758

Slika 4. Kozluk KK2. Mapa tijela na površini mjesta pogubljenja i meci zariveni u ilovaču.

Sjeverne deklinacije (m)

Istočne deklinacije (m)

00916759

Slika 5. Kozluk KK3. Mapa tijela i čahura (crvene) viđenih odozgo, i bočni prikaz u pravcu jugoistoka.

Odozgo

Jugoistočno

00916769

Slika 5b. Kozluk KK3. Pogled na tijela na padini. U pravcu jugoistoka. Zvezdica označava područja koja su ispražnjena.

00916761

Lokalitet .....KK3 /upisano rukom/

Broj tijela .... 525 / upisano rukom/

Datum ... 22.07.99. /upisano rukom/

Broj dijela tijela ... -

Zabilježio...SD–FF /upisano rukom/

KONTROLNI KARTON MJESTA, POLOŽAJA I OSOBINA TIJELA*Prema želji dopišite ili skicirajte dodatne informacije u bilo kojem dijelu na ovoj stranici (ne na poledini)*

Snimak koordinata (štriklirati nakon unošenja):

Glava (centar)	Lijevo rame	Desno rame	Lijevi lakat	kontrolna boja (rukom dopisano)
----------------	-------------	------------	--------------	---------------------------------

Desni lakat	Lijevi ručni zglob	Desni ručni zglob	Predio stidne kosti
Lijevo koljeno	Desno koljeno	Lijevi nožni zglob	Desni nožni zglob

Leži na:	stomaku	ledima	levoj strani	desnoj strani
Tijelo:	opruženo	povijeno u kukovima		potpuno povijeno
Lijeva ruka:	ispružena	savijena u laktu		potpuno savijena
Lijevi pazuh:	zatvoren	otvoren		potpuno otvoren
Desna ruka:	ispružena	savijena u laktu		potpuno savijena
Desni pazuh:	zatvoren	otvoren		potpuno otvoren
Lijeva noga:	ispružena	savijena u koljenu		potpuno savijena
Desna noga:	ispružena	savijena u koljenu		potpuno savijena

Disartikulacija (D)   Fraktura (FX)

Skeletonizovano	Djelimično skeletonizovano	Saponificirano
-----------------	----------------------------	----------------

Moguće: Rupa (R)	Posjekotina (P)	Nagnječenje (N)	Opekotina (O)	lobanja (rukom dopisano)
--------------------	-----------------	-----------------	---------------	--------------------------

Proteze (P)	Terapija (npr. gips) (T)	Ligature (L)	Povezi za oči (PO)
-------------	--------------------------	--------------	--------------------

Predmet	npr. prsten	Hlače	(dopisano)
---------	-------------	-------	------------

Spolja vidljiva odjeća:	vrsta i boja	Donji veš
-------------------------	--------------	-----------

Preduzete mjere konzervacije, npr. vrećica stavljena preko lijeve šake	Cipele	rukom)
--	--------	--------

Linijska figura   ---->   sjever

RVSW 11. april 98.

Slika 6. Uzorak ispunjenog kartona tijela.

Fotografija 1. Lokalitet kod Kozluka poslije pregleda radi otkrivanja mogućih mina, a prije otpočinjanja iskopavanja za Međunarodni sud. Područje KK1 je desno od centra fotografije, neposredno ispred drveća. KK2 je u desnom dijelu fotografije. KK3 počinje u lijevom dijelu fotografije i nestaje iz vida. Fotografija F0666311-02a.

00916763

Fotografija 2. Ekipe Međunarodnog suda za ekshumacije na djelu u području KK3. Fotografija F0666315-07a.

Fotografija 3. Lokalitet KK3 kod Kozluka. Primjeri tijela nakon što ih je otkopala ekipa Međunarodnog suda za ekshumacije. Prvi broj u naznaci je broj dokaznog materijala (ERN broj), a drugi predstavlja broj pod kojim je tijelo zavedeno u dnevnik.

00916764

Fotografija 4. Detalji površine mjesta pogubljenja na lokaciji KK2 u Kozluku. Ekipa Međunarodnog suda pronašla je metke zarivene u ilovaču na kojoj leže tijela. Fotografija F0666314-20.

00916765

Fotografija 5. Površina mjesta pogubljenja na lokaciji KK2 u Kozluku onakva kako ju je pronašla ekipa Međunarodnog suda. U prednjem dijelu je ispražnjena grobnica sa još uvijek vidljivim tragovima zuba mašina korišćenih za uklanjanje tijela. Fotografija F0666317-22.

Fotografija 6. Poređenje uginulih i živih biljaka u Kozluku. Uginule biljke pronađene su očuvane ispod pogubljenih tijela. Žive biljke su sakupljene oko grobnice sredinom jula. Faza razvitka cvijeta i sjemena kod uginulih biljaka ukazuje na to da su tijela bila pogubljena sredinom ljeta.

Odozgo lijevo u pravcu kazaljke na satu: tijelo pogubljene osobe leži na biljkama; jagorčevina /evening primrose/ (živa biljka sa i bez listova); različak; grašak; hajdučka trava; buhača.

00916766

Fotografija 7. KK3 u Kozluku. Pogubljena osoba 924B stiskala je pregršt bokorastog bilja u trenutku smrti. Oko desnog zgloba ima ligaturu koja se odvezala sa lijevog zgloba prije smrti. Fotografija F0666307-30.

Fotografija 8. Detalj šake koja stiska bilje prikazano na fotografiji 7. Fotografija F0666307-32.

00916767

Fotografija 9. KK3 u Kozluku. Tijela koja je razotkrila ekipa Međunarodnog suda za ekshumacije. Osobe čija su tijela bile su pogubljene na otpadu od polomljenog stakla. Neka tijela su uklonjena sa vrha ove gomile i prenesena u sekundarnu grobnicu na lokalitetu Čančarski put (CR3, iskopala ekipa Međunarodnog suda 1998.) Fotografija F0666290-23.

Fotografija 10. KK3 u Kozluku. Tijelo 455B imalo je i povez za oči i ligature prije pogubljenja. Fotografija F0666292-20.

00916768

Fotografija 11. Lokacija KK3 u Kozluku. Primjeri poveza za oči. Prva brojka u naznakama predstavlja broj dokaznog materijala (ERN broj), a druga je broj pod kojim je tijelo zavedeno u dnevnik.

00916769

Fotografija 12. Lokalitet KK3 u Kozluku. Primjerci ligatura kojima su vezivane ruke. Prva brojka u naznakama je broj dokaznog materijala (ERN broj) a druga predstavlja broj pod kojim je tijelo zavedeno u dnevnik.

00916770

Fotografija 13. Lokacija KK3 u Kozluku. Primjer metaka zarivenih u ilovaču na 5-10 cm ispod površine mjesta pogubljenja. Ekipe Međunarodnog suda pronašla je metke uz pomoć detektora metala. Fotografija F0666297-16.

Fotografija 14. Lokacija KK3 u Kozluku. Dokument u plastičnom novčaniku pronađenom uz tijela. Zaveden kao predmet 836A. Fotografija F0666304-28a.

00916771